

En gränsöverskridande universitetsstad i nya tidens Sverige

I över sex århundranden var det nuvarande Sverige och det nuvarande Finland ett och samma rike. Historikerna har upprepade gånger lyft fram de kulturella, ekonomiska och samhälleliga banden mellan Finland och det övriga Sverige.¹ Trots det är det kollektiva minnet och de allmänna uppfattningarna om den gemensamma historien svävande, kanske delvis för att den moderna politiska geografin avviker från det gamla riket och äldre centralorter som Åbo har kommit att få en helt annan roll efter att huvudstadsfunktionerna centraliserats till Stockholm och Helsingfors. Gränsen från 1809 styr fortfarande historieforskningen i praktiken. Exempelvis går det i det svenska lantmäteriverkets arkivdatabas, som innehåller kartor från 1600- och 1700-talen, endast att söka sådana orter som är belägna inom Sveriges nuvarande gränser.²

-
1. T.ex. Max Engman & Nils Erik Villstrand (red.), *Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*, Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis 2008; Nils Erik Villstrand, *Riksdelen. Stormakt och rikssprängning 1560–1812*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2009; Nils-Erik Villstrand & Petri Karonen (red.), *Öppet fall. Finlands historia som möjligheter och alternativ 1417–2017*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2017; Kari Tarkiainen, *Sveriges Österland. Från forntiden till Gustav Vasa*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2008; se även Henrik Meinander, Petri Karonen & Kjell Östberg (red.), *Demokratins drivkrafter. Kontext och särdrag i Finlands och Sveriges demokratier 1890–2020*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2018.
  2. Se svenska Lantmäteriet, historiska kartor: <https://historiskakartor.lantmateriet.se/>.

I det svenska riket var Åbo geografiskt sett centralt beläget. Om vi liksom under nya tiden förstår havet och dess farleder som kommunikationsleder i stället för som hinder är det enkelt att inse att Åbo och Åbotrakten var en del av rikets kärnområde, i samma kontinuum som Stockholm, vilket syns på gamla kartor där Östersjön och dess vikar framställts som mindre än de är i verkligheten. Som hamn-, universitets- och förvaltningsstad betjänade Åbo inte enbart rikets östra del, utan staden var också en del av en större och mer mångdimensionell växelverkan inom Östersjöområdet.

Denna antologi undersöker de århundranden långa förbindelserna mellan Finland och det övriga Sverige genom att granska förbindelserna mellan Uppsala-, Stockholms- och Åbotrakten, särskilt med det urbana samhället och universitetet i Åbo som utgångspunkter. De historiska och geografiska likheterna mellan Uppsala och Åbo är uppenbara: kyrkan, skolan, universitetet, vattendragen, slottet och fornlämningarna. Båda städerna var kulturella centralorter och drivbänkar för den skriftliga kulturen och lärdomen redan innan den svenska centralmakten stadgades. Det fanns också skillnader mellan städerna: i Åbo låg sedan 1623 en hovrätt, staden hade en betydande hamn, och olika handelshus som idkade kommers med utlandet lockades till staden tack vare stapelrättigheterna. Uppsala utvecklades under nya tiden i stället allt tydligare till en universitets- och stiftsort.

Inom historieforskningen har det under de senaste tjugo åren pågått flera svensk-finska projekt som granskat ländernas gemensamma historia huvudsakligen genom titthålet 1809.³ Medan historieforsk-

---

3. T.ex. Nils Erik Villstrand, Gabriel Bladh & Christer Kuvaja (red.), *Svenskt i Finland – finskt i Sverige 1. Dialog och särart. Människor, samhällen och idéer från Gustav Vasa till nutid*, Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis 2005; Nils Erik Villstrand, Marianne Junila & Charles Westin (red.), *Svenskt i Finland – finskt i Sverige 2. Mellan majoriteter och minoriteter. Om migration, makt och mening*, Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis 2006; Nils Erik Villstrand, Juhana Aunesluoma & Susanna Fellman (red.), *Svenskt i Finland – finskt i Sverige 3. Från olika till jämlika. Finlands och Sveriges ekonomier på 1900-talet*, Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis 2006; Nils Erik Villstrand, Olli Kangas & Helena Kangasharju (red.), *Svenskt i Finland – finskt i Sverige 4. Ordens makt och maktens ord*, Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis 2007.

ningen på 1980- och 1990-talen sökte gemensamma nordiska drag genom att granska förhållandena mellan centralmakt och undersåtar, socialhistoria och politiska strukturer,⁴ började den svensk-finska historieforskningen i början av 2000-talet frigöra sig från sina nationalistiska utgångspunkter med början i just problematiken kring rikets upplösning. Utgångspunkten för både den skandinavistiska historieforskningen i slutet av 1990-talet och den nyare historieforskning som reflekterat över år 1809 har dock hela tiden varit mer eller mindre påverkad av en synvilla – lockande för äldre forskargenerationer som nått sin intellektuella mognad i nationalismens tidevarv – enligt vilken Sverige och Finland skulle ha varit historiskt, geografiskt och kulturellt separata redan före 1809 eller dömda att bli separata och deras invånares historiska identiteter betydelsefulla endast genom hur de förhåller sig till nuvarande nationella eller språkliga självbilder.⁵ Lärdomshistorien har inte varit immun mot denna synvilla; tvärtom har hela samlingsverk skrivits och skrivs fortfarande ur en nationell synvinkel.⁶ Sedan 2010-talet har dock historiker särskilt i Finland ifrågasatt nationalstaten som utgångspunkt för historieforskningen och försökt utmana den metodologiska nationalismens ställning.⁷

-
4. T.ex. Panu Pulma, *Fattigvård i frihetstidens Finland. En undersökning om förhållandet mellan centralmakt och lokalsambälle*, Helsingfors: Finska historiska samfundet 1985; Nils Erik Villstrand, *Anpassning eller protest. Lokalsambället inför utskrivningarna av fofolk till den svenska krigsmakten 1620–1679*, Åbo: Åbo Akademi 1992; Petri Karonen, *Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809*, Helsinki: WSOY 1999.
  5. Se t.ex. Jonas Nordin, *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden*, Eslöv: Symposion 2000, och Osmo Jussila, *Suomen historian suuret myytit*, Helsinki: WSOY 2007.
  6. T.ex. Päiviö Tommila (toim.), *Suomen tieteen historia 1–4*, Helsinki: WSOY 2000–2002. Ett anmärkningsvärt undantag i detta avseende är Sten Lindroths *Svensk lärdomshistoria 1–4*, Stockholm: Norstedts 1975–1981, som behandlar lärda kulturer i det svenska rikets olika delar, inklusive Åbo. Den pågående insamlingen Vetenskapens historia i Finland (Finska Litteratursällskapet och Svenska litteratursällskapet i Finland) är även den ett exempel på hur den vetenskapliga världens historia skrivs ur en nationell synvinkel.
  7. Max Engman, ”Finland och nyckelhålet av den 6 december 1917”, *Historisk Tidskrift för Finland* 72:3 (1987); Henrik Meinander, ”Kansallisen katseen lumo”, Antti Blåfield (toim.), *Historian käyttö ja väärinkäyttö*, Helsinki: Siltala 2016, 61–77; Pirjo Markkola, Hanna Snellman & Ann-Catrin Östman (toim.), *Kotiseutu ja kansakunta. Miten suomalaista historiaa on rakennettu*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran julkaisu, 2016, 1–10.

Det är viktigt att undersöka vad 1809 och rikets splittring innebar för de finska och svenska självbilderna och politiska identiteterna.⁸ Lika viktigt är det emellertid att förstå hur djupt och hur kontinuerligt tiden före rikets splittring har format samhället. Boken *Vägen över havet* tar medvetet avstånd från associationer till nationalstaten ”Sverige” och nationalstaten ”Finland” under en period då sådana inte fanns i nuvarande bemärkelse. Vi vill påvisa de historiska sambandens betydelse genom att frikoppla historieskrivningen från nationalstaterna och nationerna. Vi betraktar det historiska universitetet i Åbo samt regionen kring Åbo, Uppsala och Stockholm inte som separata områden utan som ett kulturellt och mångsidigt geografiskt kontinuum utan förutfattade antaganden om svenskhet eller finskhet.

I stället för skillnader har vi lyft fram kontinuiteten och de dagliga kulturella förbindelserna under en medellång period (1640–1828), som i Åbo kännetecknas av universitetets och lärdomens närvaro samt samverkan mellan den intellektuella och den ekonomiska sfären. Vår utgångspunkt har varit tanken att rikets splittring 1809 inte kunde förutspås eller var oundviklig och att de sekellånga kulturella, vetenskapliga, ekonomiska och mänskliga kontakterna över havet var

---

lisuuden Seura 2014; Petri Karonen & Nils Erik Villstrand, ”Kriser och resiliens i Finlands historia 1400–2000”, *Historisk Tidskrift för Finland* 102:4 (2017), 618–639; Simon Larsson, Marja Jalava & Pertti Haapala, ”Nordic historiography. From methodological nationalism to empirical transnationalism”, *Making Nordic historiography. Connections, tensions and methodology, 1850–1970*, Oxford: Berghahn Books 2017, 1–24; Jani Marjanen, ”Finland som begrepp och retorik”, *Historisk Tidskrift för Finland* 102:3 (2017), 533–544; Villstrand & Karonen (red.), *Öppet fall*, Charlotta Wolff, ”Nationalstaten fjättrar historieskrivningen”, *Historisk Tidskrift för Finland* 102:3 (2017), 545–551; Pertti Haapala, Petri Karonen & Nils Erik Villstrand, ”Suomalainen yhteiskunta. Rakenteet ja instituutiot”, Petri Karonen, Nils Erik Villstrand & Pertti Haapala (toim.), *Suomalaisen yhteiskunnan historia 1400–2000, I. Rakenteet ja instituutiot*, Tampere: Vastapaino 2021, 9–17.

8. Se t.ex. Jan Samuelson, *Eliten, riket och riksdelningen. Sociala nätverk och geografisk mobilitet mellan Sverige och Finland 1720–1820*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2008; Kati Katajisto, *Isänmaamme keisari. Eliitin kansallisen identiteetin murros ja suomalaisen isänmaan rakentuminen autonomian ajan alussa*, Helsinki: Topelius-seura 2009; Matti Klinge, *Napoleonin varjo. Euroopan ja Suomen murros 1795–1815*, Helsinki: Otava 2009; Henrika Tandefelt, *Borgå 1809. Ceremoni och fest*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2009; Charlotta Wolff, *Johan Fredrik Aminoff. Gustavian i två riket*, Helsingfors: Otava 2022.

en del av vardagen och nödvändiga för universitetsstadens invånare och aktörer. Denna synvinkel var en självklarhet för de samtida under största delen av den undersökta perioden, och den politiska och statsrättsliga förändringen 1809 omsattes inte heller omedelbart i de kulturella praktikerna.

Forskningsprojektet bakom denna bok har analyserat akademins studenter och lärare samt deras kontakter, nätverk och intellektuella utbyten i Åbo och Åbotrakten, mellan Åbo och Uppsala samt mellan Sverige och resten av världen. Våra undersökningar utgår från tanken att växelverkan inte är enkelriktad utan går i många riktningar och omlott. Universitetet i Åbo är i fallstudierna den fasta punkt med vars hjälp vi kan påvisa hur många olika sfärer i vardagen som berördes av den lärda kulturen och de intellektuella utbytina. Boken företräder en ny form av lärdoms- och vetenskapshistoria, där vetenskap och forskning samt universitetsinstitutionen och universitetsgemenskapen granskas utgående från kulturella premisser.

Laurent-Henri Vignaud har ifrågasatt tillämpandet av det moderna naturvetenskapsbegreppet på den tidigmoderna perioden, då innebörden av naturvetenskaper uppfattades som bredare jämfört med den senare, smalare definitionen. Han betonar i stället vikten av politiska, ekonomiska och kulturella synvinklar för en bättre förståelse av vetenskapshistorien, eftersom vetenskapen är kollektiv och därmed social.⁹ En bredare infallsvinkel på förutsättningarna för vetenskapsidkande, på de vetenskapliga institutionerna och på de människor som verkade inom dessa ger lärdoms- och vetenskapshistorien nya teoretiska och metodologiska inriktningar: exempelvis Meghan K. Roberts och Françoise Waquet har lyft fram familjens och känslornas betydelse för vetenskapsmännens arbete och deras möjligheter att koncentrera sig på forskning. Roberts utvidgar sitt perspektiv från hustrurnas centrala roll och den emotionella styrkan i ett harmoniskt familjeliv till att även omfatta betydelsen av ekonomiskt stöd från förmögna svärföräldrar. På motsvarande sätt lyfter Waquet fram rum och platser, såsom bibliotek, laboratorier, arbetsrum och fältarbete samt anteckningarnas

---

9. Laurent-Henri Vignaud, *Histoire des sciences et des techniques, XVIe–XVIIIe siècle*, Paris: Armand Colin 2020.

och manuskriptens känslomässiga betydelse för forskarna.¹⁰ Också de materiella omständigheterna, instrumenten, mätarna, handlingarna, böckerna, fröerna, insekterna, djuren, mineralerna och de många olika proverna har stor betydelse för vetenskapsidkandet, vilket gett den lärdomshistoriska forskningen nya riktningar, såsom forskning om föremål och materiell kultur. På samma gång framstår också vetenskapshistorien allt tydligare som en del av globalhistorien.¹¹

Globalhistoria, gränsöverskridande historia och transnationell historia har under de senaste tio åren blivit en betydande inriktning också inom idé- och lärdomshistorien.¹² I den transnationella och gränsöverskridande historien granskas fenomen på ett plan där nationalstaterna är av underordnad betydelse eller irrelevanta. Som begrepp omfattar *transnationell* tanken att det nationella existerar men kan kringgås. I det avseendet är begreppet överflödigt och rentav missvisande när det gäller tiden före nationalstaterna, och *gränsöverskridande* eller *kosmopolitisk* skildrar därför bättre den infallsvinkel som valts för denna antologi. Liknande forskning har under de senaste årtiondena också gjorts i de övriga nordiska länderna, även inom lärdomshistoria,¹³ men

-
10. Meghan K. Roberts, *Sentimental savants. Philosophical families in Enlightenment France*, Chicago: University of Chicago Press 2016; Meghan K. Roberts, "Learned and loving. Representing women astronomers in Enlightenment France", *Journal of Women's History* 29:1 (2017), 14–37, <https://doi.org/10.1353/jowh.2017.0001>; Françoise Waquet, *Une histoire émotionnelle du savoir. XVIIe–XXIe siècle*, Paris: CNRS éditions 2019; Françoise Waquet, *Dans les coulisses de la science. Techniciens, petites mains et autres travailleurs invisibles*, Paris: CNRS éditions 2022.
  11. T.ex. Adriana Craciun & Simon Schaffer (eds), *The material cultures of Enlightenment arts and sciences*, London: Palgrave Macmillan, 2016; se även Françoise Waquet, *L'ordre matériel du savoir. Comment les savants travaillent, XVIe–XXIe siècles*, Paris: CNRS éditions 2015; Pierre-Yves Beaurepaire, *Les Lumières et le monde. Voyager, explorer, collectionner*, Paris: Belin 2019.
  12. Se t.ex. David Armitage, "The international turn in intellectual history", Darrin M. McMahon & Samuel Moyn (eds), *Rethinking modern European intellectual history*, New York: Oxford University Press 2014, 232–252.
  13. Jfr Göran Rydén (ed.), *Sweden in the eighteenth-century world. Provincial cosmopolitans*, London: Routledge 2013; Magdalena Naum & Fredrik Ekengren (eds), *Facing otherness in early modern Sweden. Travel, migration and material transformations, 1500–1800*, Woodbridge: Boydell & Brewer 2018; Kaarle Wirta, Katja Tikka, Henri M. Hannula & Kalle Kananoja, *Suurvallan rakentajat. Ruotsin ja Alankomaiden yhteistyö uuden ajan alussa*, Gaudeamus: Helsinki 2023.

denna boks fokus på uttryckligen en universitetsstads gränsöverskridande mobilitet och regionala växelverkan är unikt i sammanhanget.

Bokens författare har utgått från följande frågor: Vad betydde universitetsstäderna och erfarenheterna från studietiden för å ena sidan det svenska rikets lärda eliter, å andra sidan borgare och andra invånare i Åbo? Hur intensiva var de lärdas kontakter? Hur syntes de i stadens och människornas vardag? Hurdana kontinuiteter mellan universitetsstäderna finner man i professorernas, universitetslärares och studenternas boende, umgänge och ekonomi? Hurdana var de lärdas nätverk, och hur syns de i varornas, kunskapernas och färdigheternas rörlighet? Hurdana kapitalflöden och former av materiell kultur gav mobiliteten och utbytena upphov till på det lokala, regionala och globala planet?

Utgångspunkten har varit att granska universitetet som en del av en större urban miljö. I synnerhet har vi granskat Åbo som en central universitetsstad i det svenska riket samt som ett administrativt och ekonomiskt centrum i rikets centralområde, med täta kontakter också till det övriga Europa och resten av världen i en tid då gränsöverskridande och mobilitet betonades inom vetenskap, skönlitteratur och kritisk samhällsfilosofi.¹⁴ Vi undersöker idéers, människors och varors rörlighet. Detta perspektiv, där banden mellan Åbo och de andra städerna i det svenska riket samt mellan universitetet och de övriga levnadssfärerna betonas, är nytt.

Vi undersöker också hur den mänskliga och kulturella växelverkan mellan Åbo och Uppsala syntes i Åbobornas vardag. Vi granskar de kapitalflöden och former av materiell kultur som uppstod till följd av människornas rörlighet. Vidare analyserar vi akademins studenters, lärares och tidigare elevers kontakter, nätverk och intellektuella växel-

---

14. Jfr t.ex. Hilde de Ridder-Symoens (ed.), *A history of the university in Europe*, 2. *Universities in early modern Europe (1500–1800)*, Cambridge: Cambridge University Press 1996; Pierre-Yves Beaurepaire & Pierrick Pourchasse (dir.), *Les circulations internationales en Europe années 1680–années 1780*, Rennes: Presses universitaires de Rennes 2010; Giulia Giannini & Mordechai Feingold (eds), *The institutionalization of science in early modern Europe*, Leiden: Brill 2020; Ian Maclean & Dmitri Levitin (eds), *The worlds of knowledge and the classical tradition in the early modern age. Comparative approaches*, Leiden: Brill 2021.

verkan i Åbo, Åbotrakten och mellan Åbo och Uppsala. I centrum står framför allt de individuella aktörerna och nätverken, människornas liv och vardag, känslor och upplevelser av det urbana rummet och av den intellektuella och akademiska växelverkan. Bokens kapitel täcker hela den period då det svenska universitetet verkade i Åbo, från 1640-talet till slutet av 1820-talet. På detta sätt kan vi lyfta fram såväl kontinuiteter och långsamma förändringar som nya idéers och förhållningssätts genomslag vid universitetet och livet för de människor som var verksamma där.

I kapitlet ”Studenternas mobilitet i 1600-talets Sverige” granskar Mari Valimäki studenternas rörlighet mellan olika svenska universitetsstäder inom riket. I fokus står de unga män som studerade i Åbo eller Uppsala. Valimäki analyserar hur allmän studenternas rörlighet mellan de två universiteterna var, vilka som bytte universitet och vilka orsaker som låg bakom mobiliteten. Utgångspunkten är samtliga universitet i det svenska riket och studenternas mobilitet mellan dessa, medan äldre forskning oftast utgått från universiteterna inom de nuvarande nationalstaternas områden och studieresor utanför dessa.¹⁵ Valimäki placerar sin forskning inom den nyaste universitetshistorien och mobilitetshistorien, där människors rörlighet på grund av studier och arbete ses som ytterst vanligt.¹⁶ Kapitlet ger därmed kontext och bakgrund åt bokens samtliga delundersökningar, som granskar idéers, varors och människors rörlighet mellan universitetsstäderna.

-
15. Jfr t.ex. Kustaa H. J. Vilkkunen, ”Study abroad, the state and personal agency (1640–1700). The study trips of Turku students to foreign universities. Background factors, the return and careers of the travellers”, Petri Karonen & Marko Hakanen, *Personal agency at the Swedish age of greatness 1560–1720*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2017, 275–296; Marianne Vasara-Aaltonen, *Learning law and travelling Europe. Study journeys and the developing Swedish legal profession, c. 1630–1800*, Leiden & Boston: Brill 2020.
16. Jfr t.ex. Geza zur Nieder & Berthold Over (eds), *Musicians' mobilities and music migrations in early modern Europe. Biographical patterns and cultural exchanges*, Bielefeld: Transcript Verlag 2016, <https://directory.doabooks.org/handle/20.500.12854/34609>; Maija Ojala-Fulwood (ed.), *Migration and multi-ethnic communities. Mobile people from the late Middle Ages to the present*, Berlin: De Gruyter Oldenburg 2018; Nandini Das (ed.), *Lives in transit in early modern England. Identity and belonging*, Amsterdam: Amsterdam University Press 2022, <https://doi.org/10.2307/j.ctv2fzkpnj>.

Också professorerna rörde sig från ett universitet till ett annat och fram och tillbaka mellan Uppsala och Åbo. I kapitlet ”Johannes Gezelius kontaktnät bortom havet” visar Robin Engblom på basis av en brevundersökning hurdana kontakter professorerna vid akademien i Åbo upprätthöll i Östersjöområdet. Kapitlet kartlägger särskilt släkten Gezelius omfattande nätverk. Engblom visar att de personliga nätverken var en väsentlig del av en professors och biskops verksamhet såväl inom universitetsvärlden som inom kyrkan och släktgemenskapen. Han utvidgar analysen till att omfatta inte bara de patron-klientförhållanden som betonats av tidigare forskning utan även äktenskapliga släktnätverk, vänskapsförbindelser och beskyddare-skyddslingsrelationer. Därmed påvisar han de personliga bandens och individernas betydelse inom universitetsstädernas sociala strukturer och inom de akademiska kretsarna.¹⁷

I kapitlet ”Botanikernas nätverk i Åbo och Uppsala 1640–1828” granskar Henry Väre och Teija Alanko personliga förbindelser och sociala relationer över havet bland botaniker som verkade vid universitetet i Åbo. Studier i Uppsala och senare kontakter till botanikerna där var viktiga för botanikens och trädgårdskulturens utveckling i Finland, och ett gott nätverk befrämjade de botaniska färdigheternas och materialens rörlighet och därmed också trädgårdsskötseln i Åbo. Det var också viktigt att hålla kontakt med makthavare eller förmögna mecenater, som gjorde det möjligt för botaniker och experimentella trädgårdsmästare att forska. Här framstår nätverken inte bara som mänskliga kontakter utan även som oundgängliga för vetenskapsidkandet under nya tiden, och kapitlet visar konkret hur nära relationen mellan Uppsala och Åbo var.

Om botaniken är ett exempel på en vetenskap där det praktiska kunnandet syntes i det dagliga livet så var kvicksilvret ett ämne där vetenskapens värld mötte stadsbornas vardag. I kapitlet ”Kvicksilver i medicin, vetenskap och hantverk i 1700-talets Åbo” tar sig Laura Hollsten an kvicksilvret från en materiell utgångspunkt och följer dess

---

17. Jfr Anja-Silvia Goeing, Glyn Parry & Mordechai Feingold (eds), *Early modern universities. Networks of higher learning*, Leiden: Brill 2021; Mari Välimäki (ed.), *Academic households in early modern northern Europe*, London: Routledge 2025.

spår från gruvan i Idrija ända till Åbo. Kapitlet visar hur en specifik metall kunde bidra till flera händelseförlopp och fenomen med anknytning till vetenskap, mystik, människokroppen och den materiella kulturen. Kvikksilverflödet var begränsat, men genom sin giftighet var det en betydande faktor i stadens ämnesomsättning. Kapitlet reflekterar över kvikksilvrets närvaro i människornas kroppar, stadens kulturliv och vardag samt kvikksilvrets betydelse inom vetenskapen i praktiken. Ämnet hänger samman inte bara med den globala handelns betydelse för vetenskapsidkandet utan även med historievetenskapligt aktuella frågor om miljöhistoria och om ämnenas och materialitetens betydelse för mänsklig verksamhet.¹⁸

Vetenskaperna hade sina risker för de samtida, inte enbart i form av giftiga ämnen utan även i form av nya och radikala idéer. I kapitlet ”Från naturvetenskap till materialism. Hur studieåren i Åbo formade greve Gustav Philip Creutz” jämför Charlotta Wolff den kontakt en person i rikets elit fick med radikal filosofi under studietiden och senare. Kapitlet reflekterar över de tidiga erfarenheternas betydelse för anammandet av en filosofisk världssyn under upplysningstiden. Studien är nätverkshistorisk och lyfter fram individerna och deras roll som förebilder och påvisar den betydelse den lärargeneration hade som var verksam vid 1700-talets mitt, före Porthan och hans tid som så kraftigt betonats av tidigare forskning. Genom att kombinera idé- och personhistoria visar Wolff också hur mångsidiga upplysningens nätverk var och att 1700-talets svenska universitet, dess professorer och studenter var en del av tidens idéflöden, inte bara som mottagande part utan även som aktiva aktörer som kunde påverka världsbilden.¹⁹ Åbo, Finland och Sverige placeras även här i en bredare europeisk kontext av idéer och gränsöverskridande lärda nätverk.

Samma personer som väsentligt bidrog till utformningen av poeten, diplomaten och ämbetsmannen Creutz filosofiska världsbild under

---

18. Christian Zumbärgel, ”Material flows in early modern history of science and technology. A theoretical and methodological introduction”, Dana Jalobeanu & Charles T. Wolfe (eds), *Encyclopedia of early modern philosophy and the sciences*, Cham: Springer 2020, https://doi.org/10.1007/978-3-319-20791-9_254-1.

19. Se även Chloe Edmondson & Dan Edelstein (eds), *Networks of Enlightenment. Digital approaches to the Republic of Letters*, Oxford: Voltaire Foundation 2019.

dennes studietid, nämligen professorn och biskopen Carl Fredric Mennander och hans närkrets, figurerar även i Johanna Ilmakunnas kapitel ”Ett flöde av varor. Carl Fredric Mennander, Carl Fredric Frendenheim och 1700-talets materiella kultur”. Där granskas med hjälp av korrespondens de nätverk och praktiker genom vilka professorerna skaffade saker som var nödvändiga för utövandet av vetenskap och för det vardagliga livet, såsom böcker och andra trycksaker, kläder, möbler och matvaror. Utgångspunkten är de uppfattningar om bekvämlighet och hemtrevlighet som etablerades under 1700-talet.²⁰ Dessa hänger samman med ett ståndsmässigt levnadssätt men också med ståndssamhällets gradvisa upplösning, genom vilken professorerna uppslukades av den världsliga bildade kretsen. Kapitlet visar hur stor betydelse den materiella omgivningen hade för utövandet av vetenskap och för arbetet som professor eller biskop.²¹ Därtill visar kapitlet att professorerna tillhörde 1700-talets globala konsumtionssamhälle precis som alla andra ståndspersoner i Åbo, Stockholm och Uppsala.

Möten och det sociala livet i städerna lyfts fram i Panu Savolainens kapitel ”Från Umeå över Bottniska viken. Studenten Pehr Stenbergs mentala landskap i 1780-talets Åbo”, som behandlar Pehr Stenbergs självbiografiska text. Stenberg studerade i Åbo och vistades där åren 1779–1789. Savolainen undersöker Stenbergs internationellt sett unika material ur en miljöpsykologisk synvinkel, där erfarenheten av plats och rum formas i enlighet med dagliga förflyttningar och observationer.²² Utgående från Stenbergs självbiografi målas en detaljrik bild av Åbo som en mångkulturell universitetsstad på 1700-talet och av den mångsidiga lärda företagsamhet som kännetecknade Stenberg, som senare verkade som präst i Umeå. Fallstudien pekar på en ex-

---

20. Carolina Brown, *Den bekväma vardagen. Kvinnor kring bord på 1700-talets Näs*, Stockholm: Carlssons, 2020; Johanna Ilmakunnas, ”Northern comfort and discomfort. Spaces and objects in Swedish country houses, c.1740–1800”, Jon Stobart (ed.), *Home comforts. Making domestic space comfortable, c.1700–1900*, London: Bloomsbury Academic 2020, 45–66; Jon Stobart, *Comfort in the eighteenth-century country house*, London: Routledge 2022.

21. Jfr Roberts, *Sentimental savants*; Waquet, *L'ordre matériel du savoir*.

22. Jfr Paul Bell, Thomas Greene, Jeffrey Fisher & Andrew Baum, *Environmental psychology*, Belmont: Thomson Wadsworth 2001.

ceptionell levnadsbeskrivning, där vardag och fest i 1700-talets Åbo framträder i tydligare detalj än i någon annan tidigare känd källa.

I tiden efter Stenberg utspelar sig Heli Rantals kapitel ”Det farliga Uppsala? Studiegång och nya idéer mellan Uppsala och Åbo vid sekelskiftet 1800”, som analyserar akademiska kontakter och mänskliga nätverk mellan universiteten i Åbo och Uppsala. Här visas att brytningen 1809 inte hade någon märkbar betydelse för universitetsläraryrket eller studenternas kontakter. Betraktar man de personliga förbindelserna och det andliga kapitalet kan man säga att akademien i Åbo förblev svensk fram till Åbo brand 1827. Förbindelsen med Uppsala syntes både i studenternas och i lärarkårens mobilitet mellan universiteten. Kapitlet visar hur livliga och viktiga kontakterna var oberoende av de politiska och statliga förändringarna 1809. Därmed problematiserar kapitlet den nationalistiska historieskrivningens uppfattning om år 1809 som en vattendelare och betonar i stället de personliga förbindelsernas och idévärldens gränslöshet och kontinuitet.

I bokens sista kapitel, ”Universitetet i Åbo och ceremoniernas sociala betydelse i staden i början av 1800-talet”, behandlar Topi Artukka hierarkiernas och ceremoniernas betydelse för universitetet som gemenskap samt dess förhållande till den omgivande staden och det offentliga urbana rummet.²³ Ämnet granskas genom två akademiska traditioner: promotionerna, av vilka det arrangerades flera under 1800-talets första decennier, och studenternas vårfester, som innehöll tydliga signaler till stadens invånare. Att tolka de akademiska ceremoniella traditionerna och festerna som en del av den europeiska urbana sociabiliteten öppnar nya perspektiv på universitetets och stadens inbördes dynamik i det tidiga 1800-talets Åbo. Bokens sista kapitel visar också på betydelsen av arvet från akademien i Åbo – och därmed även från Uppsala universitet – för de finländska akademiska samfundens kultur mer allmänt.

---

23. Jfr t.ex. Pieter Dhondt (ed.), *National, Nordic or European? Nineteenth-century university jubilees and Nordic cooperation*, Leiden & Boston: Brill 2011.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Elektronisk resurs

Lantmäteriet, historiska kartor: <https://historiskakartor.lantmateriet.se/>.

Litteratur

- Armitage, David, "The international turn in intellectual history", Darrin M. McMahon & Samuel Moyn (eds), *Rethinking modern European intellectual history*, New York: Oxford University Press 2014, 232–252.
- Beaurepaire, Pierre-Yves, *Les Lumières et le monde. Voyager, explorer, collectionner*, Paris: Belin 2019.
- Beaurepaire, Pierre-Yves & Pierrick Pourchasse (dir.), *Les circulations internationales en Europe: années 1680–années 1780*, Rennes: Presses universitaires de Rennes 2010.
- Bell, Paul, Thomas Greene, Jeffrey Fisher & Andrew Baum, *Environmental psychology*, Belmont: Thomson Wadsworth 2001.
- Brown, Carolina, *Den bekväma vardagen. Kvinnor kring bord på 1700-talets Näs*, Stockholm: Carlssons 2020.
- Craciun, Adriana & Simon Schaffer (eds), *The material cultures of Enlightenment arts and sciences*, London: Palgrave Macmillan 2016.
- Das, Nandini (ed.), *Lives in transit in early modern England. Identity and belonging*, Amsterdam: Amsterdam University Press 2022, <https://doi.org/10.2307/j.ctv2fzfpnj>.
- Dhondt, Pieter (ed.), *National, Nordic or European? Nineteenth-century university jubilees and Nordic cooperation*, Leiden & Boston: Brill 2011.
- Edmondson, Chloe & Dan Edelstein (eds), *Networks of Enlightenment. Digital approaches to the Republic of Letters*, Oxford: Voltaire Foundation 2019.
- Engman, Max, "Finland och nyckelhålet av den 6 december 1917", *Historisk Tidskrift för Finland* 72:3 (1987).
- Engman, Max & Nils Erik Villstrand (red.), *Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*, Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis 2008.
- Giannini, Giulia & Mordechai Feingold (eds), *The institutionalization of science in early modern Europe*, Leiden: Brill 2020.
- Goeing, Anja-Silvia, Glyn Parry & Mordechai Feingold (eds), *Early modern universities. Networks of higher learning*, Leiden: Brill 2021.
- Haapala, Pertti, Petri Karonen & Nils Erik Villstrand, "Suomalainen yhteiskunta. Rakenteet ja instituutiot", Petri Karonen, Nils Erik Villstrand & Pertti Haapala (toim.), *Suomalaisen yhteiskunnan historia 1400–2000, I. Rakenteet ja instituutiot*, Tampere: Vastapaino 2021, 9–17.
- Ilmakunnas, Johanna, "Northern comfort and discomfort. Spaces and objects in Swedish country houses, c.1740–1800", Jon Stobart (ed.), *Home comforts*.

- Making domestic space comfortable, c.1700–1900*, London: Bloomsbury Academic 2020, 45–66.
- Jussila, Osmo, *Suomen historian suuret myytit*, Helsinki: WSOY 2007.
- Karonen, Petri, *Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809*, Helsinki: WSOY 1999.
- Karonen, Petri & Nils Erik Villstrand, "Kriser och resiliens i Finlands historia 1400–2000", *Historisk Tidskrift för Finland* 102:4 (2017), 618–639.
- Katajisto, Kati, *Isänmaamme keisari. Eliitin kansallisen identiteetin murros ja suomalaisen isänmaan rakentuminen autonomian ajan alussa*, Helsinki: Topelius-seura 2009.
- Klinge, Matti, *Napoleonin varjo. Euroopan ja Suomen murros 1795–1815*, Helsinki: Otava 2009.
- Larsson, Simon, Marja Jalava & Pertti Haapala, "Nordic historiography. From methodological nationalism to empirical transnationalism", *Making Nordic historiography. Connections, tensions and methodology, 1850–1970*, Oxford: Berghahn Books 2017, 1–24.
- Lindroth, Sten, *Svensk lärdoms historia* 1–4, Stockholm: Norstedts 1975–1981.
- Maclean, Ian & Dmitri Levitin (eds), *The worlds of knowledge and the classical tradition in the early modern age. Comparative approaches*, Leiden: Brill 2021.
- Marjanen, Jani, "Finland som begrepp och retorik", *Historisk Tidskrift för Finland* 102:3 (2017), 533–544.
- Markkola, Pirjo, Hanna Snellman & Ann-Catrin Östman (toim.), *Kotiseutu ja kansakunta. Miten suomalaista historiaa on rakennettu*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2014.
- Meinander, Henrik, "Kansallisen katseen lumo", Antti Bläfield (toim.), *Historian käyttö ja väärinkäyttö*, Helsinki: Siltala 2016, 61–77.
- Meinander, Henrik, Petri Karonen & Kjell Östberg (red.), *Demokratins drivkrafter. Kontext och särdrag i Finlands och Sveriges demokratier 1890–2020*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2018.
- Naum, Magdalena & Fredrik Ekengren (eds), *Facing otherness in early modern Sweden. Travel, migration and material transformations, 1500–1800*, Woodbridge: Boydell & Brewer 2018.
- zur Nieder, Geza & Berthold Over (eds), *Musicians' mobilities and music migrations in early modern Europe. Biographical patterns and cultural exchanges*, Bielefeld: Transcript Verlag 2016, <https://directory.doabooks.org/handle/20.500.12854/34609>.
- Nordin, Jonas, *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden*, Eslöv: Symposium 2000.
- Ojala-Fulwood, Maija (ed.), *Migration and multi-ethnic communities. Mobile people from the late Middle Ages to the present*, Berlin: De Gruyter Oldenburg 2018.
- Pulma, Panu, *Fattigvård i frihetstidens Finland. En undersökning om förhållandet mellan centralmakt och lokalsambälle*, Helsingfors: Finska historiska samfundet 1985.

- de Ridder-Symoens, Hilde (ed.), *A history of the university in Europe, 2. Universities in early modern Europe (1500–1800)*, Cambridge: Cambridge University Press 1996.
- Roberts, Meghan K., "Learned and loving. Representing women astronomers in Enlightenment France", *Journal of Women's History* 29:1 (2017), 14–37, <https://doi.org/10.1353/jowh.2017.0001>.
- Roberts, Meghan K., *Sentimental savants. Philosophical families in Enlightenment France*, Chicago: University of Chicago Press 2016.
- Rydén, Göran (ed.), *Sweden in the eighteenth-century world. Provincial cosmopolitans*, London: Routledge 2013.
- Samuelson, Jan, *Eliten, riket och riksdelen. Sociala nätverk och geografisk mobilitet mellan Sverige och Finland 1720–1820*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2008.
- Stobart, Jon, *Comfort in the eighteenth-century country house*, London: Routledge, 2022.
- Tandefelt, Henrika, *Borgå 1809. Ceremoni och fest*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2009.
- Tarkiainen, Kari, *Sveriges Österland. Från forntiden till Gustav Vasa*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2008.
- Tommila, Päiviö (toim.), *Suomen tieteen historia* 1–4, Helsinki: WSOY 2000–2002.
- Waquet, Françoise, *Dans les coulisses de la science. Techniciens, petites mains et autres travailleurs invisibles*, Paris: CNRS éditions 2022.
- Waquet, Françoise, *L'ordre matériel du savoir. Comment les savants travaillent, XVIe–XXIe siècles*, Paris: CNRS éditions 2015.
- Waquet, Françoise, *Une histoire émotionnelle du savoir, XVIIe–XXIe siècle*, Paris: CNRS éditions 2019.
- Vasara-Aaltonen, Marianne, *Learning law and travelling Europe. Study journeys and the developing Swedish legal profession, c. 1630–1800*, Leiden & Boston: Brill 2020.
- Vignaud, Laurent-Henri, *Histoire des sciences et des techniques, XVIe–XVIIIe siècle*, Paris: Armand Colin 2020.
- Vilkuna, Kustaa H. J., "Study abroad, the state and personal agency (1640–1700). The study trips of Turku students to foreign universities. Background factors, the return and careers of the travellers", Petri Karonen & Marko Hakanen, *Personal agency at the Swedish age of greatness 1560–1720*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2017, 275–296.
- Villstrand, Nils Erik, *Anpassning eller protest. Lokalsambället inför utskrivningarna av fofolk till den svenska krigsmakten 1620–1679*, Åbo: Åbo Akademi 1992.
- Villstrand, Nils Erik, *Riksdelen. Stormakt och riksprängning 1560–1812*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2009.
- Villstrand, Nils Erik, Gabriel Bladh & Christer Kuvaja (red.), *Svenskt i Finland – finskt i Sverige 1. Dialog och särart. Människor, samhällen och idéer från Gustav Vasa till nutid*, Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis 2005.

- Villstrand, Nils Erik, Marianne Junila & Charles Westin (red.), *Svenskt i Finland – finskt i Sverige 2. Mellan majoriteter och minoriteter. Om migration, makt och mening*, Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis 2006.
- Villstrand, Nils Erik, Juhana Aunesluoma & Susanna Fellman (red.), *Svenskt i Finland – finskt i Sverige 3. Från olika till jämlika. Finlands och Sveriges ekonomier på 1900-talet*, Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis 2006.
- Villstrand, Nils Erik, Olli Kangas & Helena Kangasharju (red.), *Svenskt i Finland – finskt i Sverige 4. Ordens makt och maktens ord*, Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis 2007.
- Villstrand, Nils Erik & Petri Karonen (red.), *Öppet fall. Finlands historia som möjligheter och alternativ 1417–2017*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2017.
- Wirta, Kaarle, Katja Tikka, Henri M. Hannula & Kalle Kanaanoja, *Suurvallan rakentajat. Ruotsin ja Alankomaiden yhteistyö uuden ajan alussa*, Gaudeamus: Helsinki 2023.
- Wolff, Charlotta, *Johan Fredrik Aminoff. Gustavian i två riken*, Helsingfors: Otava 2022.
- Wolff, Charlotta, "Nationalstaten fjättrar historieskrivningen", *Historisk Tidskrift för Finland* 102:3 (2017), 545–551.
- Välimäki, Mari (ed.), *Academic households in early modern northern Europe*, London: Routledge 2025.
- Zumbrägel, Christian, "Material flows in early modern history of science and technology. A theoretical and methodological introduction", Dana Jalobeanu & Charles T. Wolfe (eds), *Encyclopedia of early modern philosophy and the sciences*, Cham: Springer 2020, https://doi.org/10.1007/978-3-319-20791-9_254-1.